१ इन्द्रस्तुषा वसुक्रपत्नी ऋषिका, २, ६, ८, १०, १२ इन्द्र ऋषिः, ३, ४, ५, ७, ९, ११ ऐन्द्रो वसुक्र ऋषिः। २, ६, ८, १०, १२ ऐन्द्रो वसुक्रो देवता, १, ३, ४, ५, ७, ९, ११ इन्द्रो देवता। त्रिष्टुप्

विश्वो ह्य१न्यो अरिराजगाम ममेदह श्वशुरो ना जगाम।
जक्षीयाद्धाना उत सोमं पपीयात्स्वाशितः पुनरस्तं जगायात्॥ १०.०२८.०१

विश्वः- सर्वः। अन्यः- इन्द्रव्यतिरिक्तः। अरिः- शत्रुगणो वृत्रगण इन्द्राय मया प्रकल्पितस्य हव्यस्य ग्रहणाय। आजगाम। अह- अहह। मम- मे। श्वशुरः- पूज्यः। शु आशु अश्यते व्याप्यत इति श्वशुरः। आशु व्याप्तव्य इति शब्दकल्पद्रुमे। न आजगाम। इन्द्र आगमिष्यति चेत्। धानाः- भृष्टयवोपलक्षितहव्यम्। जक्षीयात्- भक्षयेत्। उत- अपि च। सोमम्- रसम्। पपीयात्- अनुभवेत्। स्वाशितः- सम्यगनुभूय। पुनः- भूयः। अस्तम्- स्वसदनम्। जगायात्- गच्छेत्॥१॥

स रोरुवद्वृषभस्तिग्मशृङ्गो वर्ष्मन्तस्थौ वरिमन्ना पृथिव्याः।
विश्वेष्वेनं वृजनेषु पामि यो मे कुक्षी सुतसोमः पृणाति॥ १०.०२८.०२

सः- असौ। वृषभः- वर्षकः। तीक्ष्णशृङ्गः- तीक्ष्णरश्मिरिन्द्रः। रोरुवत्- जगर्ज। पृथिव्याः- भूम्याः। वर्ष्मन्- उन्नते। वरिमन्- श्रेष्ठे प्रदेशे यज्ञ इत्यर्थः। तस्थौ- स्थितोऽभवत्। यः। मे- मम। कुक्षी- कुक्ष्युपलक्षितहृदयम्। सुतसोमः- रसनिष्पादकः सन्। पृणाति- पूरयति। एनम्- तम्। विश्वेषु- सर्वेषु। वृजनेषु- दुःखेषु। पामि- रक्षामि॥२॥

अद्रिणा ते मन्दिन इन्द्र तूयान्त्सुन्वन्ति सोमान्पिबसि त्वमेषाम्।
पचन्ति ते वृषभाँ अत्सि तेषां पृक्षेण यन्मघवन्हूयमानः॥ १०.०२८.०३

इन्द्र- ईशनाधिदैवत। ते- अमी उपासकाः। अद्रिणा- ग्रावोपलक्षितस्थैर्येण जडेन वा। मन्दिनः- तृप्तिकरान्। तूयान्- वेगयुक्तान्। सोमान्- रसान्। सुन्वन्ति- निष्पादयन्ति। एषाम्- एतेषामुपासकानाम्। सोमान्- रसान्। त्वम्। पिबसि- अनुभवसि। यत्- यदा। ते- उपासकाः।

Dr. Rangani

WEBOLIM

वृषभान्- वर्षकान् सेचकान् रसान्। पचन्ति- पक्वं कुर्वन्ति। पृक्षेण- भवत्संपर्कानुभवेन। पृची संपर्के। मघवन्- संपद्वन्। हूयमानः- आहूतः। तदा। तेषाम्- तान्। अत्सि- अनुभवसि ॥३॥

इदं सु मे जरितरा चिकिद्धि प्रतीपं शापं नद्यो वहन्ति।
लोपाशः सिंहं प्रत्यञ्चमत्साः क्रोष्टा वराहं निरतक्त कक्षात्॥ १०.०२८.०४

जरितः- शत्रूणां जरयितरिन्द्र। प्रतीपम्- प्रतिकूलम्। शापम्- उदकम्। नद्यः। वहन्ति। लोपाशः- तृणात्ता मृगः। प्रत्यञ्चं - आत्मानं प्रतिगच्छन्तम्। सिंहम्। अत्साः- अत्सारीत्। क्रोष्टा- शृगालः। वराहम्- सूकरम्। कक्षात्- गह्वराद्देशात्। निरतक्त- निर्गमयति। इदम्- एतत् सर्वम्। मे- मम त्वदनुग्रहादुद्भूतः प्रभाव इति। चिकिद्धि- जानीहि ॥४॥

कथा त एतदहमा चिकेतं गृत्सस्य पाकस्तवसो मनीषाम्।
त्वं नो विद्वाँ ऋतुथा वि वोचो यमर्धं ते मघवन्क्षेम्या धूः॥ १०.०२८.०५

गृत्सस्य- विदुषः। तवसः- प्रवृद्धस्य। ते- तव। मनीषाम्- मेधाम्। एतत्- ईदृशं प्रभावम्। पाकः- पक्तव्यबुद्धिः सन्। कथा- कथम्। अहम्। आ चिकेतम्- जानामि। त्वम्। नः- अस्मभ्यम्। विद्वान्- ज्ञानी सन्। ऋतुथा- काले काले। वि वोचः- धर्मानुपदिशसि। मघवन्- संपद्वन्। ते- तव। यमर्धं- यमंशमस्मभ्यं प्रयच्छसि। क्षेम्या- तद्विषया बुद्धिः क्षेमकरी। धूः- अस्माभिर्धार्या ॥५॥

एवा हि मां तवसं वर्धयन्ति दिवश्चिन्मे बृहत उत्तरा धूः।
पुरू सहस्रा नि शिशामि साकमशत्रुं हि मा जनिता जजान॥ १०.०२८.०६

एव- इत्थम्। हि- खलु। तवसम्- प्रवृद्धम्। माम्। वर्धयन्ति। मे- मम। बृहतः- महतः। दिवः- स्वर्गात्। चित्- एव। धूः- धारणा। उत्तरा- उत्तमा आगता। साकम्- युगपदेव। पुरु सहस्रा- प्रभूतम्। नि शिशामि- तनूकरोमि। जनिता- हिरण्यगर्भो महत्तत्त्वाधिदेवता। मा- माम्। अशत्रुम्- याथार्थ्येन शत्रुरहितम्। जजान- ससर्ज। याथार्थ्येन शत्रुरहित इन्द्रो व्यवहाराय अधर्मनाशनाय शत्रून्नाशयतीति भावः ॥६॥

Dr. Rangani
WEBOLIM

एवा हि मां तवसं जज्ञुरुग्रं कर्मन्कर्मन्वृषणमिन्द्र देवाः।

वधीं वृत्रं वज्रेण मन्दसानोऽप व्रजं महिना दाशुषे वम्॥ १०.०२८.०७

इन्द्र- परमेश्वर। एव- इत्थम्। तवसम्- प्रवृद्धम्। उग्रम्- वीरम्। वृषणम्- वर्षकमिति। माम्। कर्मन्कर्मन्- प्रतिकर्म। जज्ञुः- त्वत्प्रसादात् जानन्ति। मन्दसानः- हृष्टः सन्। वज्रेण। वृत्रम्- आवरणम्। वधीम्- हतवानहम्। महिना- महात्मा सन्। दाशुषे- दात्रे। व्रजम्- चिद्रश्मिसमूहम्। अपावम्- अपवृणोमि ॥७॥

देवास आयन्परशूँरबिभ्रन्वना वृश्चन्तो अभि विड्भिरायन्।

नि सुद्र्वं१ दधतो वक्षणासु यत्रा कृपीटमनु तद्दहन्ति॥ १०.०२८.०८

देवासः- मरुतः वायवः प्राणविशेषा इत्याध्यात्मिके। आयन्- आगच्छन्ति। परशून्- आयुधानि। अबिभ्रन्- धारयन्ति। वना- अरण्यानि भौमभोगान्। वृश्चन्तः- ध्वंसन्तः। अभि- अभितः। विड्भिः- उपासकैर्यज्ञसाधकैः। आयन्- आगच्छन्ति। सुद्र्वम्- शोभनद्रवमुदकम्। वक्षणासु- नदीषु। दधतः- धृतवन्तः। प्राणविशेषा मूलशक्तिधारा धारयन्ति। यत्र। कृपीटम्- उदकम्। जीवोदकमित्याध्यात्मिके। अनु- अभिलक्ष्य। तत्- मेघसङ्घम्। जडम्। दहन्ति- शोषयन्ति तिरस्कुर्वन्तीति भावः ॥८॥

शशः क्षुरं प्रत्यञ्चं जगारादिं लोगेन व्यभेदमारात्।

बृहन्तं चिद्दृहते रन्धयानि वयद्वत्सो वृषभं शूशुवानः॥ १०.०२८.०९

प्रत्यञ्चम्- प्रत्यागच्छन्तम्। क्षुरम्- तीक्ष्णं सिंहम्। शशः। जगार- गृह्णाति। आरात्- सर्वतः। अद्रिम्- पर्वतम्। लोगेन- अल्पलोष्टेन। व्यभेदम्- भवत्प्रसादात् भिनद्मि। बृहन्तम्- महद्बलयुक्तमपि। दृहते- अल्पबलाय। रन्धयानि- वशं गमयानि। वत्सः- अल्पोपि। वृषभम्- बृहन्तम्। शूशुवानः- प्रवृद्धः सन्। वयत्- युद्धाय गच्छति ॥९॥

सुपर्ण इत्था नखमा सिषायावरुद्धः परिपदं न सिंहः।

निरुद्धश्चिन्महिषस्तर्ष्यावान्गोधा तस्मा अयथं कर्षदेतत्॥ १०.०२८.१०

Dr. Ranganji

WEBOLIM

अवरुद्धः- बद्धः। सिंहः। परिपदं न- क्रमन् यथोद्यतो भवति। इत्था- तथा। सुपर्णः- पक्षी। नखम्- स्वकीयनखम्। आ सिषाय- सोमाहरणाय आबबन्ध। पक्षी मुमुक्षाप्रतीकः। मुमुक्षा अध्यात्मरसाहरणाय सज्जोऽभवदिति भावः। महिषः- महात्मा उपासकः। निरुद्धः- आवरणगतः। तर्ष्यावान्- अध्यात्मरसतृष्णायुक्तो बभूव। तस्मै। गोधा- चिद्रश्मिधारकः सुपर्णो मुमुक्षाप्रतीकः। अयथम्- अयत्नेन लीलयेति भावः। एतत्- अध्यात्मरसं सोमम्। कर्षत्- जीवाभिमुखं प्रवाहयितुं कर्षति ॥१० ॥

तेभ्यो गोधा अयथं कर्षदेतद्ये ब्रह्मणः प्रतिपीयन्त्यन्नैः।
सिम उक्ष्णोऽवसृष्टाँ अदन्ति स्वयं बलानि तन्वः शृणानाः॥ १०.०२८.११

ये। ब्रह्मणः- श्रौतस्य। अन्नैः- हव्यैः पुष्टाः सन्तः। प्रतिपीयन्ति- वृत्राणि हिंसन्ति। तेभ्यः- तेभ्यो मरुद्गणेभ्यः प्राणविशेषेभ्यः। गोधाः- चिद्रश्मिधारकः सुपर्णो मुमुक्षाप्रतीकः। एतत्- अमृतं रसम्। अयथम्- अनायासेन। कर्षत्- आकर्षति। स्वयम्- स्वतः। बलानि- वृत्रबलानि। तन्वः- वृत्ररूपाणि। शृणानाः- बाधमानः। सिमः- उत्कृष्टान्। उक्ष्णः- वर्षकान्। अवसृष्टान्- सृजतः सोमान् रसान्। अदन्ति- अनुभवन्ति ॥११ ॥

एते शमीभिः सुशमी अभूवन्ये हिन्विरे तन्व१ः सोम उक्थैः।
नृवद्वदन्नुप नो माहि वाजान्दिवि श्रवो दधिषे नाम वीरः॥ १०.०२८.१२

ये। तन्वः- रूपाणि। सोमे- रसे। उक्थैः- मन्त्रैः। हिन्विरे- वर्धयन्ति। एते- ते मरुतः प्राणविशेषाः। शमीभिः- शोभनकर्मभिः। सुशमी- शोभनकर्माणः। अभूवन्- अभवन्। नृवत्- मनुष्यवद्व्यक्ततया। वदन्- ब्रुवन्। नः- अस्मान्। उप माहि- उपगम्य। वाजान्- संपदः प्रयच्छ। वीरः- वीर्यवान् सन्। हे इन्द्र। दिवि- अस्मच्चित्ताकाशे। श्रवः नाम- श्रुतिम्। दधिषे- धारयसि ॥१२ ॥

Dr. Rangaji

WEBOLIM